

## AZ ERDÉLYI ALBUM

VANNAK A NEMZET ÉLETÉBEN PILLANATOK, amikor a tudománynak, tárgyilagossága teljes fenntartása mellett, ki kell lépnie a mánynak, tárgyilagossága teljes fenntartása mellett, ki kell lépnie a politika porondjára és ott kell harcra kelnie a jog és az igazság védelmében. Nehány évvel ezelőtt a románok kiadták a „La Transylvanie“ című hatalmas kötetet, amely a szemfényvesztés legcsodálatosabb eszközeivel s a nyilvánvaló történeti tények meghazudtolásával úgyszólván elsikkasztotta Erdély magyar múltját és gyökeresen magyar jellegét. Ez a propagandamű még a trianoni szellemből táplálkozott, még abból merítette létalapját. Most végre megláttuk Erdély igazi arcát: a több, mint kétévtizedes igazságtalanságokat orvosló bécsi döntés előestéjén megjelent a Magyar Történeti Társulat hatalmas reprezentatív albuma, előbb németül, majd olasz és magyar kiadásban, s így most nemcsak magunknak, de hatalmas barátainknak is végre alkalmuk van arra, hogy legkiválóbb szaktudósainknak rövid, de azért minden lényeges részletre kiterjedő értekezéseiből s gyönyörűen kiállított térképek, grafikonok, képek egész tömegéből megismerjék, mit jelentett ezer éven át Magyarország és Európa számára a nyugati kultúra utolsó előretolt védőbástyája: a magyar Erdély.

Gróf Teleki Pál és Hóman Bálint bevezető tanulmányait, amelyek az egész kötet alaphangját megadják, a szaktudós bölcsesége és az államférfi felelősségérzete hatja át. A szemléletesség mesterműve Teleki tanulmánya (Erdély helyzete Magyarországon és Európában), amely fokozatosan szűkülő köröket vetít elénk: először az óceáni jellegű, gazdagon tagozott Európát látjuk s annak egyetlen igazán jelentős kontinentális táját, a Duna-medencét, majd kirajzolódik a Kárpátok koszorújába fogott magyar vidék, mely harmonikus együttélést nyújt mezők, erdők és puszták lakóinak s végül megjelenik Erdély, a mikrokozmosz: egész Magyarország tájrajzi és szellemi viszonyainak kicsinyített mása. Mennyivel logikusabb s a természetadta feltételekből szükségszerűbben folyó ez a magyarságunkat nagyobb egységbe fogó európaiság jegyében álló beállítás, mint az a nemrégén többször hangoztatott román nézet, amely egyrészt a Keleti Kárpátok vonulatát próbálja egymás mellé rakott hegytömbökre tördelni, másrészt pedig túlzottan kiemeli a bihari hegyek elválasztó jellegét, egyszerűen azért, hogy igazolja Erdély szoros összetartozását Moldvával és éles elválását Magyarország többi részétől. Ez a tisztán politikai szempontoktól sugallt felfogás annyira ellentétben van magukkal a természetadta tényekkel, hogy Teleki — igen helyesen — nem is bocsátkozik vitába ellenfeleivel, hanem csupán a saját jól megalapozott álláspontját fejt ki higgadtan, józanul, de annál több meggyőző erővel. Még ott sincs polemikus éle kijelentéseinek, ahol azt magyarázza, hogy a trianoni Románia, ellentétben a koncentrikus fejlődésre hivatott magyar medencével, tulajdonképpen „centrifugális ország“; a Kárpátok övezete, amely egész hosszában átszeli \$ ahol még az aránylag igen ritka átjárók is átlagosan 850 m magasságban vannak, nemcsak hogy eltörölhetetlen határt von Erdély és a dunai tartományok közé, de egyszersmind lakatlan zónát is alkot, amelyet csak négy vasútvonal szel keresztül. A román állam magva tehát a végtelen keleteurópai síkság nyugati, egészen a Balkánig beszögellő nyulványa s nem Erdély, hiába nevezik ezt a vidéket a román propagandától megtévesztett német tudósok a román „Kernland“-nak, Teleki „centrifugális“ felfogásában — melyet egyébként történetileg is könnyű lenn:

igazolni, hiszen Moldva és Havasalföld fővárosa fokozatosan mind jobban eltávolodott a Kárpátok vonalától — természetesen hallgatólagosan benne van Mehedinti, a legismertebb román földrajzi író vágyálomképének cáfolata is, amely szerint Erdély a „sziklavár“ s a többi román tartomány mind e vár tartozéka. E cáfolat egyébként annál fontosabb, mivel eddig — mint tudjuk — Mehedinti elképzelését tanították minden erdélyi román és magyar iskolában...

Erdélynek „porta occidentalis“-hivatását Magyarország történeti missziójának szemszögéből vizsgálja Hóman Bálint. Tanulmánya első felében élesen kidomborítja, hogy a honfoglalásig egyetlen más nép sem tudta teljes mértékben kihasználni a kárpáti táj kiváló egységét és földrajzi előnyeit s hogy ez csak oly nép számára volt lehetséges, mely uralma súlypontját nem a medence keleti vagy nyugati felébe, hanem a Duna középső folyásának vidékére helyezte és innen sugározta szét államalkotó tevékenységét. A továbbiakban a középkori magyar állam keletkezését és fejlődését foglalja össze nagy vonásokban, új fényt vetve Kelet és Nyugat ellentétére, a Nyugathoz való csatlakozás közvetlen előzményeire s a magyar királyok missziós tevékenységére. Nem szárazon összefoglalt eseményeket nyújt s nem is a tényéktől elvonatkoztatott, elvont eszmetörténetet, hanem oly mélyreható és megfontolt szintézist, mely a magyar állam európai elhivatottságát s a Kárpátokon túlra is eljutó politikai szervező erejét mint történelmi szükségszerűséget állítja elé, érzékeltetve egyszersmind a fejlődés egész dinamizmusát is. A részletekben sok az érdekes és szuggesztív, új távlatokat nyitó megjegyzés: a kissé mindig kaotikusnak ismert kalandozások korával kapcsolatban méltán húzza alá Hóman a lombárd-bajor-magyar szövetség jelentőségét s abban az olasz-német-magyar együttműködés első formáját pillantja meg. A településtörténeti viszonyok elemzése során figyelemreméltó az a megállapítás, hogy lényegében véve a bihari románság beköltözése vont válaszfalat az erdélyi magyarság és az anyaország közé. Midőn a betelepülő románokkal, valamint a magyar fennhatóság alatt kialakuló vajdaságokkal kapcsolatban, jórészt Rásonyi Nagy László ismert kutatásai nyomán, a románok kún-besenyő eredetű vezetőrétegéről szól, megjegyzi, hogy ez a réteg magyar földre érve talán azért is magyarosodott el oly hamar, mert vérségi kapcsolatban állón a török elemekkel erősen átítatott magyarsággal. Egyébként a románok szerepét a magyar államrendben meglehetősen szkeptikusan szemléli; rámutat szeparatizmusuk bizánci-ortodox gyökereire s hozzáteszi, hogy a XVIII. századi unió sem törölte el ezeket az ősi vonásokat, hanem ellenkezőleg egy államellenes nemzeti misztikát fejlesztett ki: a dákoromán lelkeséget.

E két nagyvonalú értekezés után kerül sor, a településtörténeti részre. Az előzményekről Alföldi András tájékoztat: dákok és rómaiak kapcsolatait az ókortudomány és az archeológia szemszögéből vizsgálja, mintegy összefoglalván a Századok legutóbbi számában megjelent nagy tanulmányának eredményeit. Tételének, melyet nagy ötletességgel és világos okfejtéssel vázol, gazdag bizonyító anyaga persze e néhány lapra nem fért el, de így is plasztikusan érvényesül Alföldi tanításának két sarkalatos pontja. Az egyik az, hogy Erdélyben Trajánus hódító hadjáratai után elenyészően csekélyszámú dák maradhatott s így a dák-római összeolvadásnak komoly alapja egyáltalában nincsen, a másik pedig az, hogy az aurelianuszi kiűrés alkalmával Dáciában végérvényesen megszűntek azok az életfeltételek, amelyek ott a romanizált lakosság, a „romanité dace“ fennmaradását biztosíthatták volna. Alföldinek ezeket az újabb eredményeit azért is fontos volt a külföld elé vinni, mert a Századokban megjelent cikkével körülbelül egyidőben látott napvilágot Daicovicu, kolozsvári archeológus-professzor tanulmánya (Le

problème de la continuité en Dacie), mely semmiféle új és egyéni szintézist nem ad, hanem jóformán ugyanazon tényeket, melyekből Alföldi a maga számára kovácsol érveket, igyekszik a dákoromán tanítás szolgálatába állítani. Ez is mutatja, mennyire kezd a román tudósok alól kicsúszni a talaj, mennyire fogyatkoznak bizonyítékaik s mennyire kénytelenek, akarva nem akarva, ugyanazon érvekhez nyúlni, melyeket magyar ellenfeleik használnak fel, persze ellenkező értelemben.

A római uralom eltűntével Dácia visszahull a barbaricumba és századokon át a legkülönbélebb népek és néptörzsek törnek rajta keresztül nyugat felé. A népvándorlások e mozgalmas szakasza albumunkból sajnos teljesen hiányzik, bár e téren is lett volna szerepe a józan felvilágosító munkának (pl. az éppen Németországban sokat emlegetett „gepida-szász“ kontinuitással kapcsolatban). Kitűnő viszont Hóman Bálintnak a székelyekről írott rövid Összefoglalása, mely a székelyek török származását és korai elmagyarosodását a külföldiek számára is megnyugtató módon mutatja be, a népi hagyomány és a történeti források együttes mérlegelése alapján. Mályusz Elemér cikke a magyarság erdélyi betelepülésének megindulásáról és a folyóvölgyek gyors elfoglalásáról ad szemléletes, pontos vázlatot, Pukánszky Béla, a magyarországi németiség legjobb ismerője, a szászok betelepüléséről ír, Tamás Lajos kitűnő megelevenítő erővel rajzolja, hogyan jelentek meg a „vlachok“, ez a balkáni pásztornép Erdély európai kultúrához szokott három nemzete között s végül Kniezsa István rendkívül érdekes, minden kontinuitás-ábránd ellen döntő bizonyítékokat szolgáltató áttekintést ad Erdély helyneveiről. Az egész cikksorozatból pozitív történelmi tényként szűrődik le az egyes népelemek megjelenésének kronológiája, valamint az a számunkra nagyon fontos igazság, hogy a középkori Erdély lakosságában a magyar elem jutott jóformán mindenütt a legjelentősebb szerephez. E kötet munkatársai még nem használhatták a sajtó alatt lévő Román Oklevéltárát, melynek alapján a román beköltözés útjai is felvázolhatók, de rendelkezésükre állt a jelen kötethez már mellékelt Lukinich-féle térkép, mely az Oklevéltár eredményeinek első összegezése. Világosan kitűnik belőle, hogy az első román telepek a magyar településterület határán, a nagy erdőségek peremén jelentek meg. A helynévanyag tanúsága teljesen perdöntő: tegyük csak Lukinich térképe mellé a Kniezsaét, mely Erdély román helyneveit tünteti fel eredet szerint. Ahol Kniezsa magyar eredetű román helyneveket jelez, az valóban a magyarság ősi települési területe s ennek szélén csak elszórt foltokban jelentkeznek a — rendszerint későbbi keletű — román helynévanyag. Igen fontos érv az is, hogy a római időkből egyetlen földrajzi név sem származott közvetlenül a románokhoz (az Ompoly antik eredetű neve is szláv közvetítésen ment keresztül), viszont magyar a helynévanyag nemcsak a nyugati határvidéken, de Máramarosban, Erdély középső területén, Hunyadban és a Székelyföldön is, amiből persze az következik, hogy mindezen területeken a magyarok megelőzték a románokat. Rendkívül tanulságos a magyar és román folyónevek összevetése is: szinte valamennyi román elnevezés a régebbi magyar név átvétele. Mindezek oly döntő érvek a kontinuitás ellen, hogy valamivel részletesebb kifejtésük bizony elkelt volna: a magyar nyelvtörténet tényeit kevésbé ismerő német olvasó pl. vagy elhiszi vagy nem, hogy a román Cris a magyar Körös átvétele, ha nem tesszük oda melléje az okleveles anyagból jólismert ómagyar Kris alakot. Hasonló szűkszavúság egyébként másutt is fenyegeti a közérthetőséget, pedig nem lehet eléggé hangsúlyozni, mennyire fontos, hogy a magyar viszonyoktól kissé távol álló idegen olvasó érveinkről és adatainkról pontos fogalmat alkosson magának, s ne lásson esetleg azokban kellőképp alá nem támasztott, apodiktikus kijelentéseket. Annál fontosabb ez, mert könyvünkben bibliográfia még

függelék alakjában sincsen. Szívesen elismerjük, hogy a nyelvészeti anyag népszerűsítése a legnehezebb feladat, de éppen azért kell e téren, ahol román részről annyi visszaélés történik, nekünk magyaroknak a legnagyobb körültekintéssel eljárjunk.

Politika-, jog- és gazdaságtörténet köréből ad erdélyi vonatkozású tanulmányokat a következő szakasz, amelynek címe (A magyar Erdély) akár az egész album élén is szerepelhetett volna. Lukinich Imre, az ő világos áttekintő készségével, Erdély önálló állami létét taglalja s igen helyesen emeli ki, hogy Erdély külön életében is mindig a magyar egység, a magyar hagyományok megőrzésének kötelessége domborodott ki. Ugyanaz a nemzetmentő koncepció ez, melyet Kardos Tibor egyik írásában „Hungária virtuális”-nak nevezett, szellemi gyökereit Mátyás humanizmusában fedezvén fel. Kötetünk olasz kiadásában érdemes lett volna megjegyezni, hogy ugyanezt az értelmezést tükrözi egy XVI. századi olasz történetíró, Ascanio Centorio munkája is, amely teljesen magyar szemüvegen át nézi Erdély történelmi szerepét és sorsának alakulását.

A következő cikkekben Deér József a szászág közjogi viszonyairól ír, mintegy kiegészítvén Pukánszky Bélának már előbb említett összefoglalását, Eckhart Ferenc Erdély alkotmányát vizsgálja a magyar jogtörténet szempontjából, Tóth András pedig a románok jogi helyzetéről értekezik. E tanulmányok közül a legátfogóbb jellegű kétségtelenül az Eckharté, mely szemléletesen mutatja be Erdély középkori politikai és stratégiai bástyaszerpét, vázolja e vidék sajátos közjogi viszonyainak kialakulását, fényt vet a „három nemzet” együttműködésének formáira és igen jól bizonyítja, hogy a románok középkori autonómiája e pásztornép alacsony kultúr színvonála miatt nem fejlődhetett magasabb fokra. Az önálló erdélyi fejedelemség korával kapcsolatban szépen érvényesül Erdély vallási toleranciájának jelentősége s jó képet kap az olvasó az erdélyi fejedelem hatásköréről, az erdélyi országgyűlések szervezetről s a „szász egyetem” történeti fejlődéséről. Egyébként szívesen vettük volna, ha e szép és gazdag anyagot felölelő tanulmányok közül valamelyik részletesebben foglalkozik a tipikusan erdélyi szervezet- és intézményformák (vajdaság, kenézség, székek) genezisével és történeti fejlődésével (általános délkelet-európai szempontból is), mert az efféle fogalmakat a külföld igen felszínesen ismeri, a hozzájuk fűződő átalakulási folyamatokat nem látja világosan s így a románok — minden tényleges alap nélkül is — könnyen elhitethetik a tájékozatlanokkal, hogy tőlük származik minden „institution du Sud-Est européen” s hogy a székely szék egyszerűen a román scaun fordítása (az egymással össze nem függő, de sokszor rokonított szék és székely szavak viszonyát is pontosabban tisztázni kellett volna!). Nem éles polemikus állásfoglalást hiányolunk — mi örvendünk a legjobban, hogy e munkából végre elmaradt az oly sokszor szemünkre vetett személyeskedő hang! — de szükségesnek tartjuk óvatos, elővigyázatos kiküszöbölését az esetleges támadásfelületeknek. Kisebb elírások ellenére is (pl. Havaselve Ungrovlahia elnevezése nem „slawisch”, hanem eredetileg görög!) elgondolásában igen jó Elekes Lajos tanulmánya a román állami élet kezdetei körül megnyilvánuló magyar hatásról. Szépen kitűnik belőle, mennyire nem véletlen, hogy éppen a Szörényi bánok Kárpátokon túli területén — a mai Olteniában — jelennek meg az első „crystallisations d’Etat roumaines” s hogy körülbelül a XVII. századig Magyarországnak döntő szerepe volt a román fejedelemségek sorsának alakulásában. Elekes itt egy olyan igazságot emelt ki a feledésből, melyet már ezelőtt kétszáz évvel kimondott gróf Péterffy Károly magyar jezsuita, aki Mavrokordat-Scarlati Konstantin moldvai fejedelem kérésére elkészítette az első nagy, latin nyelvű román történelemnek a budapesti egyetemi könyvtárban reánkmaradt tervezetét. Péterffynél

is a vajdaságok életének 1300-tól 1600-ig terjedő korszaka a „Períódus Hungarica“. Elekes cikkével kapcsolatban egyébként megemlítjük, hogy vitára adhat alkalmat az a kijelentése, amely szerint a XVIII. századi fanarióták alatt összeroppan a román állami élet. A helyzet ugyanis inkább az volt, hogy a hagyományok külsőségeihez mereven ragaszkodó görögök megtartották, sőt valóságos bizánci ceremóniáig és hierarchiáig fejlesztették az egyszerű, patriarkális román állami élet kereteit, pártolták a román nyelv hivatalos használatát, átvették a hagyományos elnevezéseket (így lett a dvornic, udvarnokunk román mása egyszerre „vornikosz“), de mindezt természetesen a maguk balkáni ideológiájának s a hanyatló török birodalom erkölcsi megrendülésének leplezésére használták fel.

Nagy örömmel olvastuk Berlász Jenőnek Erdély gazdaságtörténeti múltjáról szóló beszámolóját, mert ennek a nemzetközi vitairadalomban szintén elsőrangú fontossága lehet. Most jelent meg ugyanis, a „Revue de Transylvanie“ utolsó számában, I. Moga tanulmánya (L'orientation économique de la Transylvanie), mely azt próbálja elhithetni a külfölddel, hogy Erdély gazdaságilag mindig délkelet felé orientálódott és szorosabban tartozott a dunai román tartományokhoz, mint Magyarországhoz. Berlász viszont joggal mutat rá az Anjou-kor nagy érdemeire Erdély kereskedelmének megalapozásában, Erdély nagy missziójára a kereskedelem terén (Nyugat kereskedelmi és gazdasági kultúráját sugározta tovább Kelet felé), valamint arra a tényre, hogy a nyugati alapokon nyugvó Erdély kereskedelme csak akkor tudott szervesen együttfejlődni a művelt Nyugattal, amikor erre a magyar állam keretében nyílt alkalm. Amikor magyar kapcsolatai ellazultak (mint pl. a törökvilágban), Erdély kereskedelmi élete valósággal elbalkanizálódott.

Erdély szellemi élete, művészete és irodalma felé vezet át a székely kapuk avatott ismerőjének, Viski Károlynak néprajzi összefoglalása. Tanulmánya igen gazdag anyagot ölel fel s benne méltó hely jutott a különféle erdélyi nemzetiségek népművészete közt mutatkozó kölcsönhatások tárgyalásának is. Csak azt sajnáljuk kissé, hogy a kitűnő etnográfus színesen megírt, sok részletérdekességet tartalmazó cikkében nincs részletesebben kifejtve a szellemi néprajz néhány olyan vonatkozása, melyről a külföldi is bír valamelyes tudomással. Viski például a székely balladaköltészetet a középkori énekmondókkal hozza kapcsolatba, de nem említi, hogy e nyugati összefüggések mellett milyen szálak kötnek egyes erdélyi témákat a balkáni balladakincshez (Kőműves Kelemenné-típus). Zavaró körülmény az is, hogy a tárgyi néprajz körébe eső fogalmak román elnevezése — nem tudni, Id hibájából — sokszor a felismerhetetlenségig eltorzult.<sup>1</sup>

Páratlanul szép szintézis — s egyben az egész kötet egyik legértékesebb tanulmánya — Gerevich Tibor összefoglalása Erdély művészetéről. Mindenkinek fájdalmas emléke, hogyan akarták a Petranu Coriolan-ok egyszerűen letagadni Erdély magyar művészetét s hogyan igyekeztek teljesen maguknak kisajátítani olyan ősi magyar népművészeti ágakat, mint a faépítészet. Most Gerevich, nem szorítva háttérbe az „art mineur“-öket sem, elsősorban azt igazolja dokumentációszámba menő képek egész sorával, mennyire összefügg az erdélyi román és gót stílus a magyarországgal, mennyire a kassai dóm nyugati kapujának felel meg a kolozsvári Szent Mihály templom déli kapuja s mily szoros a kapcsolat egy másik kolozsvári templomkapu s egy beregszászi emlék között. S volt-e valahol is a kárpátalji román vajdaságok-

<sup>1</sup> A *ciariciu*, *caitia* szóalakok helyett *cioareci*, *căită* a helyes alak, pontatlanság a *stină*, *brinză* is *stână*, *brânză* helyett. Elírás ez a mondat is: „Besonders lehrreich ist die Tracht der Rumänen im sogenannten Mezöség (bei Hermannstadt)“ (139. l.)

ban olyan méltóságteljes románstílusú templom, mint Erdélyben a harinai vagy az ákosi? Viszont vannak-e Erdélyben számbavehető és régi emlékei a Balkán sokkupalás, zsúfolt, görög kereszt-alakú templomépítészetének? Teljesen világos, hogy a Kárpátok vonala művészettörténetileg is vízvázaló: a nyugati lelkiségű és a nagy európai stílusáramlatokkal együtt fejlődő Erdéllyel a Kárpátokon túl általában véve egy keleties világ áll szemben, ahová legfeljebb olaszos ösztönzések jutottak el, azok is Bizánc és a Balkán közvetítésével. Persze azért megvizsgálandó lenne, vajjon nem sugárzott-e Erdély építésze legalább bizonyos korokban, a Kárpátokon túlra is? Lehetséges, hogy szorgos helyszíni kutatással e téren is érniük el eredményeket, hiszen az erdélyi fejedelemségben évszázadokon át sok gazdag bojár, sok moldvai és havaselvi fejedelem fordult meg. Egyes analógiák már e képek alapján is szemünkbe szöknek: a keresdi Bethlen-kastély árkádjainak mása például könnyen felfedezhető régi bojár udvarházakon. Gerevich tanulmányának eredményeit egyébként nagyszerű művészettörténeti térkép foglalja össze, melyből kiviláglik, hogy a legjelentősebb műemlékek mind azon a területen vannak, melyet a bécsi döntés visszajuttatott Magyarországnak, valamint a Maros-völgyében, le egészen Déván túlig.

A magyar szellem erdélyi diadalát hirdetik Fitz József adatai is, melyek az erdélyi könyv sorsáról számolnak be. A könyvészeti áttekintéshez irodalomtörténeti keretet Makkai László nyújt, aki Erdély specifikus irodalmi sajátosságait az új eszmék iránti fogékonyságban s az epikus prózai műfajok túltengésében látja. Az ilyen formulák, valljuk be, kissé mindig problematikusak. Az utóbbi elvet egyébként maga Makkai cáfolja meg a modern erdélyi irodalomról szóló második cikkében, ahol sok melegséggel és nagy becsüléssel ír Erdély költőinek, Áprilynak, Reményiknek, Dsidának életművéről.

Már Fitz cikke érdekes számadatokat közölt a magyar könyvkultúra román vonatkozásairól. Egyik megállapítása szerint 1830-ig 1200 román könyv jelent meg s ezek közül 447-et, tehát az összesnek több, mint egy harmadát Magyarországon és Erdélyben nyomták. A magyar hatás nagy jelentőségére Tamás Lajos még nyomatékosabban mutat rá: egyrészt a román nyelv magyar elemeiből von értékes művelődéstörténeti tanulságokat, másrészt nagy vonásokban nyomon követi a román kultúrában megnyilatkozó magyar ösztönzéseket egészen a XIX. század első feléig. A további fejlődés vázolója sajnos hiányzik, pedig ez is számos tanujelét szolgáltatva volna a magyar kultúra termékenyítő és serkentő befolyásának. A kulturális és irodalmi képet jól egészíti ki Imre Sándor megemlékezése az erdélyi oktatásügy fejlődéséről. A magyar művelődés sugárzóerejének néhány másutt sem említett bizonyítékát legalább itt szívesen láttuk volna (pl. Asachi 1820 körül Erdélyben toborzott tanárokat az újjászervezendő jászvásári főiskolához, Lazár György pedig a kolozsvári piarista iskola mintájára szervezte újjá a bukaresti Szent-Száva intézetet, stb.).

A magyar kultúra évezredes magasabbrendűségének ennyi kézzelfogható bizonyítéka után fájdalmas rész a nagy mű utolsó szakasza: „Zwei Jahrzehnte rumänischer Herrschaft in Siebenbürgen“. Ez az a néhány fejezet, melynek száraz adatai minden hazafias pátosznál többet mondanak. Rónai András első cikke a gyulafehérvári határozatokkal kezdődik, melyeknek egyik pontja szerint az antant a románokat a „barbárság karmaiból“ mentette meg. Mennyire volt „barbár“ az erdélyi magyarság, az jól kiviláglik a közölt adatokból. Rónai legmegdöbbentőbb térképmelléklete (mely egy román kiadvány tökéletes facsimiléje) a romániai analfabetizmusra vonatkozik, a sokat emlegetett 1930. népszámlálás alapján. Ebből világosan látjuk, hogyan terjengenek Beszarábiában, Dobrudzsában, Bukovinában, Brád környékén és Máramaros románlakta szögletében 70–80%-os analfa-

betizmust jelző fekete foltok, de viszont az is kitűnik belőle, hogy csak a nyugati, trianoni határ mentén és a Székelyföldön, valamint a déli szász vidékeken található a 10—20%-os számarány szinte teljesen fehér foltjai. Az ókirályságban, Bukovina egyetlen kis darabjától eltekintve, az arány seholsem ilyen jó; a 20—30% is ritkaság s még Bukarest körül is 50—60% az írástudatlan! Ilyen térképek értetik meg igazán velünk és a külfölddel, milyen színvonal-süllyedést jelent Erdély 22 éves balkanizálódása! S minő jogegyenlőségben részesült az elszakított magyarság, azt egy igen szellemes statisztika párhuzamba állított adatokkal bizonyítja. Íme egy példa. A magyar uralom alatt a románok elérhették a legmagasabb állami állásokat, lehettek főispánok, egyetemi tanárok, stb., 1900-ban 2,798.559 magyarországi román közül 10.025 volt állami szolgálatban. Ezzel szemben a trianoni Romániában magyar embert magasabb hivatalba sohasem neveztek ki, az állami előléptetéseknél a magyarokat mellőzték s 1930-ban 1,660.488 magyar közül csak 1699 román állami szolgálatban. További, művelődéstörténetileg is igen fontos adatokat Kovács Alajos közöl. Cikkéből megtudjuk, hogy pl. 1910-ben az erdélyi írni-olvasnitudók 48%-a a magyarság köréből került ki, bár a románok már akkor is az összlakosság 55%-át képezték. Ugyanakkor a négy középiskolát végzetteknek 65%-a volt magyar és csak 15%-a román. Ha minderre s a még 1930-ban is döbbenetes román analfabetizmusra gondolunk, akkor joggal mondhatjuk el Kováccsal: „A trianoni békeparancs legnagyobb tévedése abban állott, hogy az összehasonlíthatatlanul magasabb műveltségű magyarokat és németeket egy olyan nép alá rendelte, mely csak az utolsó évtizedekben s épp a magyar kultúrpolitika támogatásával kezdett írni-olvasni tanulni“.

Rónai András modern gazdaságtörténeti értekezése után (Erdély gazdasági élete Romániában) az egész kötet végakordját a két Makkai adja meg: Makkai Sándor, aki Erdély társadalmának keresztmetszetét rajzolja meg és fia, Makkai László, aki — mint már említettük — a legújabb erdélyi irodalommal foglalkozik, rövid összefoglalásban, de biztos ítéleteket alkotva. Makkai Sándor Erdély társadalmát népi alkotóelemeire bontva szemléli: az erős társadalmi tagozódást mutató magyarság mellett érdekesen jellemzi a szászoknál rendkívül kifejtett népi egységet és jól ragadja meg a háború utáni Erdély hárommillió románjának társadalmi struktúráját is, rámutatva a szellemi proletariátus felburjánzására, a komoly hagyományokkal bíró városlakó elem hiányára s regátiak és erdélyiek ki-kirobbanó ellentéteire. Erdély „három nemzete“, Makkai szerint, egymástól elzárkózva éli a maga életét, de mégis valamennyit összekapcsolja egy közös érzés: az erdélyi föld szeretete és az ahhoz való ragaszkodás.

Most, a bécsi döntés után úgy érezzük, Makkai cikkének konklúziója nemcsak a múltba, de a jövőbe is világít: a két részre tagolt Erdély mindegyik felében a „három nemzet“, mely immár nyolcszáz esztendeje együtt él jóban és rosszban, csak úgy találja meg további fejlődése egészséges feltételeit, ha transzilvanizmusának, Erdély iránti szeretetének alapján állva bontani kezdi a válaszfalakat, kiküszöböli az ellentéteket és együtt, vállvetve fog a közös építéshez. Csak így lesz gyümölcsöző az új európai rend s csak így alkothat a három nemzet, bárhova is rendelte a sors, szépet és maradandót.

Kevés tudományos mű érte el oly hamar célját mint ez: ma Erdély egy része újra a miénk s ez is igazolja azt a román mondást, melyet már egyszer idéztem, éppen Erdéllyel és románokkal kapcsolatban: „az igazság vár“, de végül is, minden akadály ellenére, diadalra jut.

S egyszersmind elérte e kötet célját más téren is.

A magyar tudományos életben azóta nagyfontosságú események történtek: a román megszálláskor Szegedre menekült kolozsvári egyetem vissza-

tért ősi otthonába s ugyanakkor egy új, úttörő jelentőségű intézménnyel is gazdagodott: kebelében megalakult az Erdélyi Tudományos Intézet. Most látjuk csak, hogy az Erdélynek szentelt hatalmas kötet, bár elsősorban a külföld tájékoztatására készült, befelé, a magunk számára valójában sereg-szemle volt. Ha nem is fogott össze minden erőt, mely munkáját eddig is elsősorban Erdélyre fordította, mégis egybegyűjtötte a legjelentősebbeket s éppen azokat, akikre most a bölcs kultúrpolitikai előrelátás az új kolozsvári Tudományos Intézet sorsát bízta. S ez jól van így, hiszen az Intézet igazgatója és tagjai valósággal már intézetük megszületése előtt egy nagy kollektív művel dokumentálták működésüket, rátermettségüket, együttes munkára való hajlandóságukat. Amaz összefogás, melyet létrehozta, szerencsésen túlterjedt egy ünnepi album keretein, s nagyon örvendünk ennek, mert most megalakuló intézetük bizonyos hagyományok átvételét jelenti. Közvetlen helyi elődje ugyanis a „Muzeul Limbiî Române“, Sextil Pușcariu nagyhírű román nyelvészeti intézete, amelyet a külföld tudományos közvéleménye joggal becsült meg, hiszen itt készült nemcsak a nagyon vitatható értékű román nyelvatlasz, de a Román Akadémia nagy szótára is. A „Muzeul“ kétségkívül nem egy kiváló tudóst gyűjtött maga köré, de az utókor előtt nagy fogyatkozása marad, hogy nem tudta magát függetleníteni a sovíniszta előítéletektől és nem tudott felülemelkedni a pillanatnyi harcok ködfelhőin, hogy elérkezzen a tiszta tudomány derűs világába. Másik eredendő hibája az volt, hogy csak a román nyelv tanulmányozását tűzte ki célul s nem gondolt Erdély többi nyelvére. Most az Erdélyi Tudományos Intézet, igazi magyar tárgyilagossággal és generozitással felöleli majd Erdély minden nemzetének múltját és jelenét. Magától az igazgatótól, Tamás Lajostól, aki a kontinuitás-probléma végleges tisztázásától eltekintve is a román nyelv egyik legalaposabb bűvárának bizonyult, joggal remélhetjük, hogy intézete keretében befejezi majd, sőt bizonyára új anyaggal is gyarapítja a román nyelv magyar elemeiről készülő nagy munkáját, mely valószínűleg visszavezeti őt is, másokat is a valachisztika legelevenebb, tanulságokban leggazdagabb területéhez: a mai román nyelvjárások közvetlen tanulmányozásához. Mellette Kniezsa Istvánnak, a kiváló szlavistának, aki immár a helynévkutatás terén egyik legtapasztaltabb kutatónk, alkalma lesz, hogy a mind jobban kiterelődő és bizonyára Kolozsvárt is hamarosan meghonosodó településtörténeti kutatásokat a maga nyelvészeti akribiájával támogassa. Szabó Attila, aki ma legszorgalmasabb adatgyűjtő nyelvészünk, tovább fogja kutatni az erdélyi magyar nyelv s az erdélyi művelődéstörténet levéltári adatok alapján még oly kevéssé ismert összefüggéseit, György Lajos az Összehasonlító irodalomtörténet szigorú módszerességét és európai horizontját fogja alkalmazni Erdély irodalmi problémáira s Makkai Lászlóra hárul majd a feladat, hogy véglegesen tisztázza Erdély szerepét Délkelet-Európa politikai, társadalomtörténeti és szellemi vérkeringésében. S hisszük, hogy a többiek is mind-mind vállvetve fognak dolgozni Erdélynek, e kis magyar mikrokozmosznak minél tökéletesebb megismerésén, kimutatván, hogy Erdély nemcsak Magyarországnak és Európának legkeletibb végvára volt, de egyszersmind egész Délkelet-Európa számára a nyugati műveltség legfontosabb kapuja ma is.

**GÁLDI LÁSZLÓ**